

MARTONFALVI TÓTH GYÖRGY ÉS ID. KÖLESÉRI
SÁMUEL KAPCSOLATAI A HALÁLUKRA
ÖSSZEÁLLÍTOTT VERSGYŰJTEMÉNYEK
TÜKRÉBEN¹

RELATIONSHIPS OF GYÖRGY MARTONFALVI
TÓTH AND SÁMUEL KÖLESÉRI, SR. IN THE
LIGHT OF THE POETRY COLLECTIONS
COMPILED FOR THEIR DEATH

Posta Anna

egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem BTK
Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány középpontjában a két gyerekkori barátot, az id. Köleséri Sámuel és a Martonfalvi Tóth Györgyöt sirató gyászversgyűjtemények állnak. A halotti versekből kinyert információk mentén igyekszem megrajzolni azt a mikrotársadalmi kontextust, amely a 17. századi debreceni értelmiség két kiemelkedő alakját (id. Köleséri Sámuel és Martonfalvi Tóth Györgyöt) körülvette. A halotti versgyűjtemények elemzésekor egyszerre több szövegcsoport áll rendelkezésre az elhunyt magánjellegű kapcsolatainak felderítésére. A nyomtatványokban szereplő latin nyelvű halotti költemények és az azokhoz kapcsolódó versaláírások mellett a kiadványokat kísérő latin nyelvű előszók és magyar nyelvű verses siratók is rendkívül informatívak ebből a szempontból. A búcsúztatott személyek családtagjai, gyerekkori barátai, tanuló társai, továbbá közeli ismerősei, kollégái, diákjai és patronáltjai szólnak ki a költeményekből, helyenként novumnak számító információkat, adatokat közölve az elhunyt családi viszonyaira, külső és belső tulajdonságaira, életrajzi adataira, halálának körülményeire és okára nézve. Mindezek mellett utalásszerűen a versek poétikai-retorikai megformáltságával, sajátosságaival vagy éppen az elhunyt jellemzésének topikus fordulataival is foglalkozok a tanulmányban, így mutatva rá a korábbi irodalomtudományi szempontú

¹ A szerző az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István Kutatói Ösztöndíjasa. A dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom a Debreceni Egyetem Reformációkutatató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyének.

elemzések során regisztrált sajátosságokhoz való igazodásra vagy éppen az azoktól való eltérésekre.

Abstract

This paper focuses on the elegy collections mourning the two childhood friends, Sámuel Köleséri, Sr. and György Martonfalvi Tóth. Based on the information extracted from the elegies, I am trying to delineate the microsocial context that surrounded these two prominent figures of the 17th century intellectual scene of Debrecen (Samuel Köleséri, Sr. and György Martonfalvi Tóth). In the analysis of elegy collections, several sets of texts are available at the same time to explore the private relationships of the deceased. In addition to the Latin language elegies and their signatures, the Latin prefaces and Hungarian poetic lamentations accompanying the documents are also very informative in this respect. The voice of family members, childhood friends, schoolmates, close acquaintances, colleagues, students and patrons of the deceased calls out from the poems, providing some novel information and data on the family relations, external and internal characteristics, biographical data, circumstances and cause of death of these two men. Furthermore, the study also touches upon the poetic-rhetorical form and the peculiarities of the poems, as well as the topical expressions in the characterization of the departed, thus pointing out the conformity to or deviations from the peculiarities registered in previous literary analyses.

Kulcsszavak: Martonfalvi Tóth György, id. Köleséri Sámuel, versgyűjtemény

Keywords: György Martonfalvi Tóth, Sámuel Köleséri, Sr., poetry collection

Martonfalvi Tóth György (1635-1681) és id. Köleséri Sámuel (1634-1683) a váradi tanulóéveik alatt találkoztak először, és azután is szorosán egymás nyomában haladva alakították az életüket, így mélyült barátsággá ifjúkori ismeretségük. 1654 táján a hollandiai és angliai egyetemekre peregrináltak, majd hazatérve két év különbséggel kezdtek el teológiát tanítani Váradon, végül mindketten Debrecenben értek rájuk. Martonfalvi 1660-tól kollégiumi tanári, Köleséri pedig 1672-től lelkészi állást foglalt el a városban, amely pozíciókban egészen halálukig, a '80-as évek elejéig megmaradtak. Ebben az időszakban nem csak Martonfalvi és Köleséri halála miatt rendült meg Debrecen egyházi-szellemi közössége, a századfordulóhoz közeledve sorra egymás után dőltek el a város tartóoszlopai: 1678-ban Komáromi Csip-

kés György és Keresztúri G. Bálint, 1681-ben Kabai Bodor Gellért és Nógrádi Mátyás, 1686-ban Felvinczi Sándor, 1691-ben Szenczi A. Pál, 1700-ban pedig Szilágyi Tönkő Márton tért meg Teremtőjéhez. A halálesetek következtében egyre csak fokozódott a török háborúk, a gyakori járványok és a protestánsüldözések okozta általános kétségbeesés.

A 17. század utolsó évtizedeiben a tragikus történéseknek mintegy emlékművet állítva hét halotti versgyűjteményt nyomtattak ki Debrecenben az elhunyt tanárok és lelkészek tiszteletére.² Egyfelől ezekre a versekre egy válságos korszak viszontagságairól valló irodalmi alkotásokként, szerzőikre pedig költökként kell tekintenünk, alapul véve a textusok poétikai-retorikai megalkotottságát és a klasszikus mintázatokhoz való kapcsolódását.³ Másfelől a kora újkori halotti költészet forráscsoportként való vizsgálata érdekes kutatási irány lehet a művelődés- és egyháztörténettel foglalkozók számára, hiszen a költemények és versaláírások által bepillantunk a búcsúztatott személyek családi, baráti és kollegiális kapcsolataiba, így részletesebb képet kapva az életrajzi lexikonokból csak felszínesen ismert személyek magánéletéről, egymáshoz való viszonyáról.⁴ Az

² Csupán az a versgyűjtemény tekinthető kivételnek, amely id. Köleséri Sámuel tízévesen elhunyt kisfia, Köleséri Mihály halálára készült. *Sympathia memoriae nominis Michaelis Köleseri... Ex officina Johannis Rosnyai, Debrecini 1679 (RMK II. 1443); Lamentum metricum aeternitati nominis... Georg. Martonfalvi... Ex officina Johannis Rosnyai, Debrecini 1681 (RMK I. 1255a); Parentatio lugubris super obitu excellentiss. ac celeberr. viri D. Matth. Nogradi... Ex officina Johannis Rosnyai, Debrecini 1681 (RMK II. 1480); Brabaeum vitae, & rerum gestarum, Reverendissimi, clarissimi, ac eruditissimi viri, Dni. Samuelis Köleseri... Per Stephanum Töltesi, Debrecini 1683 (RMK II. 1517); Hedera poëtica, significativa vitae & rerum gestarum, admodum reverendi, clarissimi ac doctissimi viri, domini Alexandri Felvinci... Impressit Paulus Kassai, Debrecini 1686 (RMK II. 1580); Epicedium perennitati nominis viri Dei reverendi clarissimi, ac doctissimi domini, Pauli Szenczi... Apud Paulum Cassai, Debrecini 1691 (RMK II. 1682); Honor posthumus, quem magno nomini, viri admodum reverendi, clarissimi, doctissimi, celeberrimi &c. D. Martini Szilágyi... Impressit Georgius Vincze, Debrecini 1700 (RMK II. 1989).*

³ A halotti versgyűjtemények, különösen a Nógrádi Mátyást és a Szilágyi Tönkő Mártont sirató költemények poétikai-retorikai elemzéséhez ld. *Posta Anna: A Debreceni Református Kollégium 17. századi professzorainak neolatin halotti költeményei. Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények (2019) 1. sz. 21–32; Uő: Tradíció és reprezentáció két 17. századi debreceni neolatin gyászvers-antológiában. Studia Litteraria (2021) 1–2. sz. 235–252.*

⁴ Markó Anita és Nagy Andor is a kapcsolathálók, a kapcsolatháló-elemzés szempontjából közelítenek a kora újkori alkalmi nyomtatványokhoz:

alábbiakban tehát arra vállalkozunk, hogy a Martonfalvit és Kölesé-rit búcsúztató nyomtatványoknak ez utóbbi szempont mentén történő elemzésével megrajzoljuk azt a mikrotársadalmi kontextust, amely a 17. századi debreceni értelmiség két kiemelkedő alakját körülvette.⁵

1. Martonfalvi Tóth György kapcsolatai

Martonfalvi Tóth György (1635-1681) Kézdimártonfalván született, ott kezdte az iskoláit is, majd Váradon tanult. Peregrinációs éveit Utrechtben, Franekerben és Oxfordban töltötte. 1659-ben Franekerben doktori fokozatot szerzett teológiából, hazatérve pedig Váradon tanított. 1660-ban a török elől menekülve az egész várad kollégiummal, a megmaradt diáksággal együtt Debrecenbe vonult és ott haláláig tanárként dolgozott, a város 1664-ben perpetuus professorának választotta. Zoványi az életrajzi adatok száraz leírása mellett egy személyes vonatkozású információt is közöl Martonfalviról, miszerint Bélteki János és Debreceni Ember Pál a vejei voltak.⁶

Martonfalvi angliai és hollandiai tanulói alatt ismerkedett meg Gulielmus Amesius (1576-1633) puritán tanaival, amelyek aztán egyéni munkásságának a vezérfonalaként szolgáltak.⁷ Teológiai műveiben, értekezéseiben, tankönyveiben, szövegkiadásáiban és -magyarázataiban rendre felfedezhetők ennek a Magyarországon is népszerű 17. századi vallási irányzatnak a jegyei.⁸ A hazai szakiro-

Markó Anita: Hálózatelmélet és -elemzés az irodalomtörténeti kutatásokban: Publikációs térhez jutó értelmiségiek hálózata a régi magyarországi nyomtatványok alapján 1473 és 1600 között. *Literatura: A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének Folyóirata* (2020) 3. sz. 312–334; *Nagy Andor:* A brassói peregrinusok kapcsolathálója a kora újkori alkalmi nyomtatványok alapján (1650-1750). *Sic itur ad astra* (2020) 1. sz. 53–68.

⁵ Az id. Köleséri Sámuel tízévesen elhunyt kisfiát, Köleséri Mihályt búcsúztató versgyűjteményt is itt tárgyaljuk, mert a benne szereplő költemények java része valójában a gyászoló apához szól, az ő kapcsolatairól árulkodik.

⁶ Az életrajzi adatok forrása: *Zoványi Jenő:* Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp. 1977. 393–394.

⁷ *Bozzay Réka:* A holland egyetemek hatása a magyar teológusok és orvosok képzésére a kora újkorban. In: *Oda-vissza: A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között.* Szerk. Gera Judit – Vesztergom Janina. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2018. 19–42.

⁸ *Disputatio Theologica Anti-Bellarminiana De Concilio...* Johannes Waesberg, Utrecht 1658 (RMK III. 2022); *Petri Rami Dialecticae Libri Duo...* Karancsi György, Debrecen 1664 (RMK II. 1031); *Ars concionandi Amesianae...* Karancsi György, Debrecen 1666 (RMK II. 1079); *Exegesis Libri Primi Medullae Amesianae...* Karancsi György, Debrecen 1670 (RMK II. 1230); *Exegesis Libri Secundi Medullae Amesianae...* Karancsi György,

dalomban a teológus-professzor mint alkalmi költő a mai napig nem kapott kellő figyelmet, kiterjedt teológiai életműve mellett sajnos elszikkadnak versei.⁹

I. Apafi Mihály, erdélyi fejedelem (1632-1690, fejedelem: 1661-1690) címeres nemeslevelet adományozott Martonfalvinak 1666. február 23-án. A nemesi cím adományozása tulajdonképpen Apafi patrónusi tevékenységének betetőzése volt, hiszen a fejedelem már ezt megelőzően is minden kínálkozó alkalmat megragadott az erdélyi származású fiatalember támogatására, jelentős pénzüsszegekkel járult hozzá előbb a peregrinációjához, majd a tanári fizetéséhez. Emellett magát a Debreceni Kollégiumot és annak tanári-tanulói közösségét is rendszeresen segítette adományaival, kősó-alapítványi javadalmaival és az általa létrehozott Bursa Sacra jövedelmeivel, ez utóbbiból fedezték a kollégium peregrináló diákjainak külföldi tanulmányait.¹⁰

Az armalis 1666-ban Martonfalvi Tóth György és családja, azaz felesége, Nagy Katalin, Zsigmond fiuk, Erzsébet leányuk és az ő törvényes utódaik javára adatott ki. A Turul folyóirat vonatkozó közleménye szerint Martonfalvinak volt még egy fia, Sámuel, aki 1666 után született, továbbá Zoltai Lajos helytörténész itt több leányu-

Debrecen 1675 (RMK II. 1354); Taneto és Czafolo Theologiaja... Rosnyai János, Debrecen 1679 (RMK I. 1231); Nagy Martonfalvi Györgynek... Szent Historiaja... Rosnyai János, Debrecen 1681 (RMK I. 1256).

⁹ *Tóth Béla*: Latin nyelvű költészet Debrecenben a XVII. században. *Studia Litteraria XVII.* (1979) 51–69; *Bartók István*: Két XVII. századi magyar egyházi retorika: Martonfalvi Tóth György: *Ars concionandi* Amesianae, Szilágyi Tönkő Márton: *Biga pastoralis*. ItK (1983) 5. sz. 447–462; *Győri L. János*: A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében. In: *A Debreceni Református Kollégium története*. Szerk. Barcza József. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp. 1988. 627–696; *Baráth Béla Levente*: Martonfalvi György (1635-1681) munkásságának jelentősége a Debreceni Református Kollégium és a magyar peregrináció történetében. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debrecen 2000; *Uő*: Adattár Martonfalvi György peregrinus diákjairól. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debrecen 2001; *Csorba Dávid*: A Martonfalvi-tanítványok és a református pietizmus szellemi horizontja. It (2001) 4. sz. 576–593; *Uő*: „A' sovány lelket meg-szépíteni”: Debreceni prédikátorok (1657-1711). Hernád, Debrecen 2008. 54–72; *Petrőczy Éva*: Martonfalvi Tóth György „Keresztényi inneplés” című prédikációjának margójára. *Confessio: A Magyarországi Református Egyház figyelője* (2014) 3. sz. 98–101; *Posta A.*: A Debreceni Református Kollégium i. m.; *Uő*: A Debreceni Református Kollégium 17. századi professzorainak neolatin üdvözlőkölteményei. *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények* (2019) 3–4. sz. 100–111.

¹⁰ *Csorba Dávid*: Református tanári címerek 1665-66-ból. *Egyháztörténeti szemle* (2009) 1. sz. 65–71.

tódot is említ, de nem nevesíti őket.¹¹ A gyermekek számára vonatkozóan a Martonfalvi halálára készült versgyűjtemény (*Lamentum metricum...*) előszavából további adatokkal gazdagodunk, az itteni leírás szerint az elhunytat felesége, három leánya, fiacskája, két veje, kollégái és tanítványai siratják.¹² A 'filiolus' megnevezés nyilvánvalóan a kisebbik fiára, Sámuelre vonatkozik, aki maximum tizenöt éves lehetett apja halálakor, 1681-ben. Martonfalvi Sámuel 1694-ben lépett a Debreceni Kollégium felső osztályába, majd 1700-ban már Franekerben, 1702-ben pedig Leidenben tanult, hazatérve lelkészként működött Földesen, Hajdúszoboszlón és Baranyában.¹³ Az idősebb fiú, Zsigmond még említés szintjén sem szerepel a versgyűjteményben, a rendelkezésünkre álló életrajzi lexikonokban sem találunk információkat róla. Az 1653-ban született Bélteki János, a szatmári egyházmegye későbbi esperese a legidősebb leány, Erzsébet férje volt.¹⁴ Erzsébet mellett annak a leánygyermeknek a nevét is ismerjük, aki Martonfalvi halála után Debreceni Ember Pál felesége lett, őt Margitnak hívták.¹⁵

Martonfalvi Tóth György 1681. április 23-án, hajnali három órakor, negyvenöt éves korában halt meg. Az elhunyt tiszteletére kiadott nyomtatvány (*Lamentum metricum...*) összesen száztizenöt latin nyelvű költeményt tartalmaz.¹⁶ A gyűjtemény egy magyar nyelvű verses köszönetnyilvánítással zárul. A négy darab négysoros strófaból álló szerzeményben Martonfalvi özvegye saját és családja, árván maradt gyermekei, vejei nevében („Velem elmaradott árva sereggemmel, / Nevelt s neveletlen szép csemetéimmal, / Edes leányimnak paros Férjeivel”) testi-lelki javakat kíván Ura kollégáinak, tanítványainak, barátainak és mindazoknak, akik verssel járultak hozzá férje méltó búcsúztatásához és emlékezetének megőrzéséhez.¹⁷ A költeményen

¹¹ *Zoltai Lajos*: Mártonfalvi György címerlevele 1666-ból. Turul (1903).

¹² „Ast postquam simplicitate cordis, synceritate doctrinae, et vitae integritate conscientiam et res gestas Deo probasset, curis, laboribus et denso morborum agmine confectus, rarae pudicitiae et synceritatis Conjugis, trigae filiarum dulcissimae, filioli desideratissimi, bigae generorum iuxta filias amandorum, Collegarum utriusque ordinis coniunctissimorum, et discipulorum, qua pedagogiae, qua emancipationis lacrymis deflectus, mortalitatis auram imposuit coronidem.” *Lamentum metricum...* i. m. A3r.

¹³ *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. Hornyánszky, Bp. 1891–1914.

¹⁴ *Baráth B.*: Adattár Martonfalvi György... i. m. 14.

¹⁵ *Csorba Dávid*: Debreceni Ember Pál és a pataki szellemiség. Sárospataki Füzetek (2014) 1. sz. 93–107, 96.

¹⁶ A 115 számjegyeit összeadva a hetes számot kapjuk, amely a Bibliában szimbolikus jelentésű szám, a teljességet, az egészet jelképezi.

¹⁷ *Lamentum metricum...* i. m. D4r. Martonfalvi özvegye később újra férjhez

a hagyományos verses halotti búcsúztatók formai jegyei (strofikus szerkezet, hangsúlyos verselés, sorvégi összecsengető rímek, magyar nyelvűség, hiányzó versaláírás) ismerhetők fel.¹⁸

Béltéki János (1653-1708), a szatmári egyházmegye későbbi esperese Debrecenben kezdte meg a tanulmányait, 1676-ban lépett a felsőbb tanulók sorába, ekkor ismerte meg Martonfalvit.¹⁹ A diákból később családtag lett, feleségül vette egykori tanárának legidősebb leányát, Erzsébetet. A halotti versgyűjteményben szereplő költeményét a búcsúztatott vejeként (Gener) írja, a versaláírásban a beszédhelyzetet is rögzíti: tiszteletreméltó apósához intézendő végső szavait vetette papírra, mindazt, amit még utoljára meg akart kérdezni tőle. A megszólalás közvetlenségét azzal is hangsúlyozza, hogy dialógust alkot, két kérdés és két felelet hangzik el, a 'Q.' (Quaesitum, azaz kérdés) és az 'R.' (Responsum, azaz felelet) rövidítések váltakozása alapján tudjuk elkülöníteni az egyes szövegeket.²⁰ A lírai beszélő első kérdése, amely tulajdonképpen bármely gyászoló rokon első kérdése lehetne, hogy drága Atyjuk miért távozott el tőlük, miért lett rabja a sötét sírnak. Rögtön érkezik a válasz: Maga Abbá (arám szó, jelen-

ment, Lisznai Kovács Pálnak (1630-1693, 1679-től a Debreceni Kollégium tanára), néhai férje kollégájának lett a felesége. *Zoltai L.*: Mártonfalvi György czímerlevele... i. m.

¹⁸ A verses halotti búcsúztatók esetében többnyire a kántor a tényleges megszólaló és egyben a költemény szerzője, az elhunyt és annak családtagjai pedig a fiktív megnyilatkozó szerepébe kerülnek a költemény keretein belül. A halotti siratókról bővebben ld.: *Sápy Szilvia*: A halotti búcsúztató eredete, történeti rétegei. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem BTK, 2013. 42.

¹⁹ *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 65.

²⁰ A kora újkor alkalmi költők leginkább a versbeszéd élénkítésére, a sokszor meglehetősen sablonos mondanivaló érdekesebbé tételére alkalmazzák a dialógikus szövegekben való megnyilvánulást. A formai ötletesség felvilágosítás mellett a belső lelki történések kivételéseként is értelmezhető a dialógizálás. A gyászfolyamat természetes velejárója a halottal folytatott belső párbeszéd, amely segít feldolgozni a veszteséget az elhunyt szeretteinek. *Sebestyén Attila*: „Költészeti iparos-üzem”: Kollégiumi irodalom – alkalmi költészet – halotti búcsúztató vers. In: Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából. Szerk. Bitskey István – Imre Mihály. DE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet, Debrecen 2004. 40–62, 42, 44; *Sápy Sz.*: A halotti búcsúztató eredete... i. m. 42. Egyéb példák a gyűjteményből a dialógikus szerkesztésre: *Lamentum metricum*... i. m. B1r–v., C2r–v. (Szilágyi Márton: ...inter Viatorem & Poetam Dialogisticum; Lisznai Pál: Viator et Fama; Bogdányi Mihály: Dialogismus inter Praeceptorem defunctorum & discipulum superstitem; Bányai F. György: Tristis Dialogismus Clar. Professoris Defuncti & Iuventutis Scholasticae; Szkárosi P. Sámuel: Viator ad Scholam).

tése: apa, Isten) szólítja Martonfalvit az égbe, aki kénytelen engedelmeskedni az isteni parancsnak.

A második kérdés-válasz párral talán az előzőnél is drámaibb hatást ér el a költő: a vers beszélője a távozó utolsó szavait tudakolja. Az elhunyt pedig azt kívánja, hogy eztán Isten legyen szeretteinek biztos támasza. A költő az utolsó mondat jókívánságában a 'vobis' (a ti számotokra) részeshatározót a személyesebb hangvételű, E/1. személyű 'meus' birtokos névmás részeshatározós esetével, a 'meis'-szel (az enyéim számára, azaz a családom, a szeretteim számára) pontosítja. A 'firma columna'-topossal (erős, szilárd oszlop) pedig a számukra támaszt, oltalmat jelentő családfőt jelöli, akinek megtartó-védelmező szerepe most már a Mindenhatóra hárul.²¹

Debreceni Ember Pál (1660-1710) 1678-ban lépett a Debreceni Kollégium felsőbb osztályaiba, 1679-ben nevezték ki praepceptorrá. 1682-től előbb sárospataki rektorként, majd ugyanott lelkészként működött. 1684-ben a leideni, 1685-ben pedig a franekeri egyetemre iratkozott be. Peregrinációjáról hazatérve több helyen (Sárospatak, Losonc, Szatmár, Debrecen, Olaszliszka) viselt papi hivatalt.²² Debreceni Ember Pál otthoni tanulóévei alatt került kapcsolatba Martonfalvi professzorral, akinek előbb tanítványa, majd köztanítói tisztjében már kollégája volt. Martonfalvi sajnos nem élhette meg Margit leányának esküvőjét, de későbbi vejére már életében családtagként tekinthetett, a halotti versgyűjteményhez járuló előszóban és a köszö-

²¹ „Eccur chare Pater busto concluderis atro? / Abba vocat me, iam, cogor adire polum. / Quae tua nunc ad nos Lachrymantes ultima vox est? / Sit Deus, o! vobis firma columna meis.” uo. B2r. Az oszlop-ember metaforát általános-ságban a vezető pozíciót ellátó, a közösség számára támaszt, oltalmat jelentő személyekre (uralkodók, főpapok, főbírók, professzorok) alkalmazták a korszakban. Az alapvetően bibliai meghatározottságot mutató szóképet a halotti versek és prédikációk jellegzetes topikus fordulataként tartják számon. *Oláh Róbert*: Debrecen „oszlopai”: A főbírókat búcsúztató halotti beszédek tanulmányai. In: *A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*. Főszerk. Fazakas Gergely Tamás. Szerk. Bódi Katalin – Lapis József. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2020. 90–110; *Luffy Katalin*: „Romlás építőinek fognak nevezetni”: Prédikatori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2015. 78–98. A megrendített, lerombolt, összedőlő oszlop (columna convulsa, columen concidit, columen Lycaei) itt Martonfalvira, az elhunyt Vezetőre (Dux, Ductor, Moderator) utal, akit most a kollégium tanuló ifjúságának és Debrecen városának egyaránt nélkülöznie kell: Lamentum metricum... i. m. A3r., B2v., C3r., D1r., D2r. (Nógrádi Mátyás, Debreceni T. István, Vári Miklós, Decsi János és Kecskeméthy István versei).

²² *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 137–138.

netnyilvánításban szereplő megjegyzések, miszerint Martonfalvit két veje siratja, minden bizonnyal Bélteki mellett a leendő vőre, Debreceni Ember Pálra vonatkoznak.

A kiadványba illesztett versében a Martonfalvit felemésztő, pusztító íjról (arcus edax) beszél Debreceni Ember, amely íj széthasította a tiszteleltre méltó Doktor csontjait, majd a következő sorban a 'nex' szót használja, amely gyilkosságot, erőszakos halált jelent. Ezek alapján a messzelövő Apollónra asszociálhatunk, aki a görög mitológiában nem csak a gyógyítás, hanem a hirtelen halál és a betegségek, járványok istene is. Homérosz *Iliás*ának nyitányában a haragos Apollón íja hozza a dögvészt az akhájokra,²³ az *Odüsszeia* harmadik énekében pedig Nesztór visszaemlékezéséből tudjuk meg, hogy annak idején ugyancsak Apollón nyilatól vesztette életét tragikus hirtelenséggel Menelaosz legjobb kormányosa, Phrontisz Onétoridész.²⁴ A 'belecsapott az Isten nyila' mondást, amely a Bibliában hasonlóképpen az isteni harag és büntetés képével kapcsolódik össze,²⁵ a keresztény kultúrkörben is a hirtelen keletkezett felfordulás, a váratlanul jött nagy baj kifejezésére használjuk. Debreceni Ember Pál tehát ezzel a képpel Martonfalvi halálának körülményeire utal, hogy valamilyen betegség vagy egy váratlan rosszullét okozta az élete delén, mindössze negyvenöt évesen elhunyt tanár halálát. A vers harmadik sorában szereplő 'crudelia fata!' felkiáltás alapján is a sors kegyetlen fintorának tudható be ez az idő előtti, értelmetlen vég. A gyűjteményhez járuló előszó szerint Martonfalvit a betegségek sűrű raja (densum morborum agmen) igazta le, ebből kiindulva talán eleve betegségekre hajlamos

²³ „Így szólt ő könyörögve; meg is hallgatta Apollón; / jött az Olümposz csúcsairól, haragudva szivében, / íját s kétfödélű tegezét hordozva a vállán: / és a haragvó válla fölött csörrentek a vesszők / minden mozdulatára: közelgett, mint a sötét éj. / Majd a hajóktól messze leült, s röpitette a vesszőt: / rettenetes pengés hangzott, bongott az ezüst íj. / Kezdetben csak az öszvérekre s a fürge kutyákra / lőtte hegyes nyilait, de utána magára a népre: / szüntelen és sűrűn tetemek máglyái lobogtak.” *Homérosz: Iliász*. Ford. Devecseri Gábor. Szépirodalmi, Bp. 1985. 28.

²⁴ „Trója felől együtt szálltunk a hajókkal a vízre / Átreidész s magam én, egymásnak jóakarói; / ám hogy elértük Athénánál szentelt Szúnion ormát, / ott Menelaosz kormányosát Phoibosz Apollón / gyöngéd nyílvezzőivel egyszercsak lenyilazta, / míg kormányrúdját tartotta a fürge hajónak, / Phrontisz Onétoridész, aki minden földilakó közt / legjobban vezetett gályát, ha vihar dühe tombolt.” *Homérosz: Odüsszeia*. Ford. Devecseri Gábor. Európa, Bp. 2006. 41.

²⁵ Például ld. Jób 6,4. „Mert a Mindenható nyilai vannak bennem, mérgüket issza lelkem, és Isten rettenései sorban elérnek engem.”, Jób 16,13. „Csak úgy sisteregnek nyilai körülöttem, és irgalmatlanul átfúrja a vesém, az epémet meg kiontja a földre.”

alkat lehetett,²⁶ de hogy konkrétan milyen kór végzett vele, arról itt nem esik szó. Debreceni Ember Pál költeményének második felében az isteni Amesiushoz nevezi Martonfalvit, majd arra kéri Istent, hogy az elhunythoz hasonló erényességű Atlaszt, azaz védelmet, támaszt jelentő Vezetőt helyezzen ismét a debreceni iskola pulpitusára.²⁷

Id. Köleséri Sámuel (1634-1683) Váradon tanult 1654-ig, ekkor külföldre indult és beiratkozott a leideni egyetemre. Később több holland akadémián, továbbá Oxfordban és Cambridge-ben is megfordult, majd 1657-ben tért vissza Magyarországra, hogy Váradon teológiát tanítson. 1659-től előbb szendrői, majd 1667-től tokaji, végül 1672-től debreceni lelkészként teljesített szolgálatot. 1681-ben a debreceni egyházmegye esperesévé választotta.²⁸ Ahogy a tanulmány bevezetőjében is utaltunk rá, Köleséri és Martonfalvi életútja már ifjúkoruktól fogva szorosán összefonódott, a két életrajz között több kapcsolódási pontot is találunk: a váradi tanulóévek, a hollandiai és angliai peregrináció, a váradi tanári hivatal és a debreceni (tanári-papi) szolgálat.

Köleséri versalírásában gyerekkori barátjának nevezi Martonfalvit (*Memoriam Amici a primis adolescentiae annis coniuictissimi*),

²⁶ vö. *Baráth B.*: Adattár Martonfalvi György... i. m. 43. „Martonfalvi György 1681. április 23-án 46 éves korában, súlyos, évekig tartó betegség után halt meg.” Kiegészítésként jegyzem meg, hogy a halotti versgyűjteményhez járuló előszó szerint Martonfalvi halálakor még nem töltötte be a 46. életévét: „aetatis vero suae 45” *Lamentum metricum*... i. m. A3r.

²⁷ „Heus coelo delapsa Theu sacrata Logia / Lugubri cur moesta iaces circumdata palla? / Non mirum, Scidit arcus edax venerabilis ossa / Doctoris, sudore necis compressit ocellos: / Divus item cava busta petit (crudelia fata!) / AMESIUS; non gnara mori mens vivet in aevum. / Alme DEUS rursus statuas ad pulpita ludi / Inclyta Debrecii, similem virtutis Atlantem!” uo. C3v. Martonfalvi azonosítása szeretett szerzőivel, Amesiusszal és Ramusszal, továbbá a *columna-toposz* Atlasz változata a gyűjtemény visszatérő motívumai, képei közé tartoznak. Fülöpszállási György és Csengeri P. Pál disztichonjaiban Martonfalvival egy sírban nyugszik Amesiushoz és Petrus Ramus: uo. D2r. Váradi Sámuel költeménye szerint, miként a vállain az égboltot tartó Atlasz megingása félelmet kelt, úgy a férfiak tudós csapatának fogyatkozása is rettenetes következményekkel jár. A vers második felében a költő Martonfalvit nevezi Atlasznak, akinek halála folytán már támaszuktól, oszlopuktól megfosztva, özvegyiségre juttatva (*Viduata*), erőtlennül, lesújtva, romokban hevernek az iskolák, a templomok és a kúria. A *curia* itt a nemesi családok lakóháza jelentésben szerepel, tehát a családra utalhat. uo. B3v. A *viduata* jelzőt több költő is használja a tanárától megfosztott iskola és a gyászoló diákság jellemzésére: uo. A4r., B2r., C2r., D1r. (Felvinczi Sándor, Debreczeni P. István, Bogdányi Mihály és Lévai P. Sámuel versei).

²⁸ *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 343–344.

majd a költemény nyitányában mitizálással színesíti az 'Amice' megszólítást, előbb Achatesszal, majd Jonatánnal azonosítja elhunyt társát. Achates a római hősosznak, Aeneasnak, míg Jonatán az izraeliták hősenek, Dávidnak volt hűséges barátja. Ezt a szinkretikus látásmódot tükröző megoldást aztán újabb bibliai példákkal toldja meg a költő. Amikor a vers beszélője a búcsúztatott egyenességét, őszinteségét méltatja, azt mondja róla, hogy ő maga volt az álnokságot nem ismerő Nátán (vö. Jn 1,47). Azután Jób neve is előkerül, egyenesen a második Jóbként kell Martonfalvira tekintenünk, aki a bibliai alakhoz hasonlóan Isten szelíd báránya volt, mégis betegség (morbus) végzett vele, szörnyű kínok közt vergődve halt meg.²⁹ A Jóbhoz kapcsolódó bibliai locusok már Debreceni Ember Pál költeménye kapcsán is előkerültek, amikor a versben szereplő ij-kép és Martonfalvi halála közötti összefüggéseket boncolgattuk. Borsvai T. János disztichonjában konkretizálja a morbuszt, amikor a károkat, veszteségeket okozó pestisről (*damna ferens pestis*) beszél.³⁰ 1681-ben a Felvidéken pestisjárvány dült, minden bizonnyal Martonfalvi is ennek esett áldozatául.³¹

²⁹ „O (mihi Varadiis primum notissimus oris / Musarum socius, qui mihi charus eras! / O mihi qui quondam fueras sincerus Achates) / Martonfalvine, o candide Jehonathan! / ... / Vir quadratus eras, contemptor gloriolaeque / Vanae, expers fuci Nathanael fueras. / Inter torturas morbi velut alter Jobus / Invictus, mirum! mitis ut agnus eras.” *Lamentum metricum...* i. m. A3v–A4r. A mitizálás a 16-17. századi hazai irodalomban bevett gyakorlatnak számított, az alkalmi költészet mellett a prózai műfajokban, a fejedelemtükrökben és a halotti beszédekben is kimutatható a működése. *Hargittay Emil*: A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben. In: *A magyar művelődés és a kereszténység*. Szerk. Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Bp–Szeged 1998. 731–742; *Luffy K.*: „Romlás építőinek... i. m. 78–98; *Oláh R.*: Debrecen „oszlopai”... i. m. 90–110. Martonfalvit más bibliai személyekkel (Ábrahám, Izsák, Jákob/Izrael, Gamáiel, utóbbi egy tekintélyes jeruzsálemi törvénytanító volt) is azonosítják a gyűjtemény költői: *Lamentum metricum...* i. m. B3r, C2r. (Bánfi-Hunyadi Ferenc és Bogdányi Mihály versei).

³⁰ „*Damna ferens pestis, cur non tua viscera fraenas, / Curque Viri tanti corpora falce necas?*” uo. D1v. Az ij-nyíl a nagy középkori járványok idején a gyorsan terjedő betegségek, elsősorban a pestis jelképévé vált, így a Debreceni Ember Pálnál szereplő ij-kép közvetlenül is összefüggésbe hozható a pestissel. Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából, Szerk. Pál József – Újvári Edit. Balassi, Bp. 1997.

³¹ Schultheisz Emil orvostörténeti tanulmányaiból. Neumann Kht., Bp. 2004 (*9. A magyarországi járványok történetéből* című fejezet). A pestis szó a Calepinus-szótárban 'döghalál' jelentésben szerepel, tehát a korszakban már egészen konkrét értelemben használták ezt a korábban sok más gyógyíthatat-

A gyűjtemény költői az elhunyt Martonfalvi jellemzését a szokványos erények (pl. zelus - buzgóság, constantia - állhatatosság, candor - becsületesség, simplicitas - egyszerűség, pietas - kegyesség) köré építik fel, és alig vagy egyáltalán nem térnek ki a búcsúztatott személy egyéni vonásaira.³² Köleséri versében feleleveníti barátja életútjának fontosabb állomásait, majd a jó keresztény férfi dicső mutatójának (Christianique boni pulchra tabella viri) és a tökéletes tanító mintaképének (completi Doctoris imago) nevezi a debreceni professzort.³³ Az idealizáló, eszményítő kifejezések mellett egy olyan megjegyzés is szerepel Kölesérinél, amely már az egyénítés felé mutat: miszerint Martonfalvi a világozság és az egyszerűség híveként az ortodoxok legnagyobb tisztelője volt (Orthodoxias fueras Tu summus Amator). A korszakból Komáromi Csipkés György jó példa arra, hogy egy életmű keretein belül kiválóan megférnek egymás mellett a kálvinista ortodox és a puritán eszmék, Martonfalvi esetében is hasonlóképpen működhetett ez.³⁴

Hosszúfalusi Márton 1666-ban lépett a felsőbb tanulók sorába Debrecenben, itt számos diáktisztséget viselt, volt praeceptor, contrascriba és senior is. 1673-ban debreceni seniorként előbb a frankfurti, majd a marburgi egyetemen tanult. 1681-ben, Martonfalvi halálakor pedig már böszörményi lelkészként szolgált (versalírásában: M. Beszerményiensis).³⁵ Hosszúfalusi versalírása szerint nem csak egykori diákként búcsúzik Martonfalvitól, hanem fiaként is, hiszen atyjának (Patris instar) tekinti elhunyt professzorát, így a gyermeki sze-

lan, ragályos betegséget jelölő gyűjtőfogalmat. Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1912. 61, 239.

³² Lamentum metricum... i. m. A4v. (Szenczi Pál, Szőnyi István és Sallai Pál versei).

³³ uo. A4r. Hasonló eszményítő, idealizáló kifejezéseket (pl. virtutis imago, Doctorum exemplar, magnus pietatis Alumnus) a gyűjtemény többi versében is találunk: uo. C4r–v., D3r.

³⁴ Komáromi Csipkés György (1628-1678) az 1650-es évektől debreceni tanárként és lelkészként működött, Martonfalvihoz is írt üdvözlőverseket, valószínűleg baráti-kollegiális kapcsolat lehetett köztük. *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 331–332. Komáromi Csipkés György disztichonja, amelyben az elhunyt Martonfalvi egyetlen nap alatt semmissé lett keserves fáradozásait siratja a lírai beszélő, kitüntetett pozícióban, az utolsó latin nyelvű költeményként szerepel a halotti versgyűjteményben: „Ah tot congestos crebro sudore labores, / Una dies hausit nigro pingenda lapillo!” Lamentum metricum... i. m. D4r. *Győri L. János*: Ortodoxia, puritanizmus és enciklopédizmus Komáromi Csipkés György prédikációiban. Könyv és könyvtár: a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve (1987) 53–75.

³⁵ *Baráth B.*: Adattár Martonfalvi György... i. m. 31.

retet bizonyosságként (Filialis affectus testandi gratia erga Defunctum) is szolgál a halotti gyűjteménybe illesztett költemény. A lírai beszélő egy bibliai szöveghely (Fil 1,23–24) parafrázisába ágyazva vall a lelkét kízó szörnyű fájdalomról.³⁶ Pál a filippibeliekhez szóló levelet római fogsága idején a császár ítéletére várva írta meg. Ahogyan az apostol élet és halál közt lebegve elmélkedik az elmúlás szépségéről és a földi lét kötelességeiről, úgy a vers beszélője is egy válságos élethelyzetben fogalmazza meg a gondolatait. A szeretett mesterét, támogatóját épp most elvesztő ifjú Pálhoz hasonlóan kétségek közt vergődik, egyszerre vágyik az életre és a halálra, nem tudja, mitévő legyen, mit is szeretne valójában, menni vagy maradni. Zárásként azzal vigasztalja magát, hogy végül bizonyosan révbe fog érní Urának birodalmában, ahol fáradt tagjai majd megpihenhetnek.³⁷

Szilágyi Tönkö Márton (1642-1700) 1660-ban Debrecenben kezdte meg a felsőbb osztályokat, köztanítói és seniori tisztelet is viselt. 1666-tól három éven át Hollandiában (Utrecht, Franeker, Groningen, Leiden) tanult, majd hazatérve 1669-től a Debreceni Kollégium tanáraként dolgozott. 1699-ben a tisztántúli egyházkerület püspöke lett.³⁸ Szilágyi Tönkö már diákként ismeretségbe került Martonfalvi professzorral, később pedig egykori tanárának és támogatójának kollégájává lépett elő. Minden bizonnyal közeli, bensőséges kapcsolatban állhattak egymással, mert Szilágyi Tönkö még elhunyt barátja hátrahagyott művének (*Ó- és Újtestamentumnak szent históriája...*) utólagos kiadásáról is gondoskodott, a versgyűjteménybe írott költeményét pedig egyenesen Martonfalvi tumbájára (nuperius ad bustum erectum) szánta, a műfajjelölő címmel (Epitaphium Metricum) is erre utal.³⁹

A költemény egy dialógus, amelynek keretében az Utazó (Viator) és a Költő (Poeta) beszélgetnek egymással. A kérdések és a válaszok

³⁶ Felvinczi Sándor, Tatai András, Tokai Csontos György és Sároi P. Pál is egy-egy bibliai szöveghelyet parafrázeál költeményében: Lamentum metricum... i. m. A3r., C3v., C4r.

³⁷ „Stringitur infando mihi mens utrinque dolore, / nec datur, heu! animae pax requiesque meae, / Nam vitam cum morte mihi mutare caducam / Dulce foret, Domino perpetuoque frui. / Et carnis gestare meae tentoria mecum / Dulce est, & vestram constabilire fidem. / Quid faciam? quidve ipse velim? mens ambigit in se; / Namque mori, simul & vivere dulce mihi est; / Ast quia fatalis nostrae sententia menti / Jungitur, ad Dominum tutus abibo meum. / Ut post emensos noctesque diesque labores, / Fessa perennitati membra quiete levem.” uo. B1v.

³⁸ *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 606.

³⁹ Nógrádi Mátyás versének is műfajjelölő címe van: *Neniae lugubres*, azaz gyászdalok, gyászénekek (gr. threnos, lt. nenia/naenia műfaj): Lamentum metricum... i. m. A3r.

gyorsan következnek egymásra, az azonnali visszacsatolások az élő párbeszéd dinamikájának imitálására szolgálnak. A Költő az Utazó kérdéseire (Kié ez a sír? Ki fekszik itt? Milyen emlékeket hagyott hátra? Milyen volt az élete? Mi volt a hivatása?) felelgetve mutatja be, jellemzi és méltatja az elhunyt Martonfalvit, aki egyaránt dicsősége és ékessége volt az erdélyieknek, Debrecen városának és gimnáziumának.⁴⁰ A Költő előbb a doktorok főnixének, majd Izraelhez szólva kormányosnak nevezi a búcsúztatottat, végül a 'Krisztus, ki fogja viselni a te Illésed palástját?', vagyis a 'Ki lesz az elhunyt utódja a katedrán?' kérdéssel zárja a verset.⁴¹ Martonfalvi egyszerre volt tanár és teológus, így a 'kormányos' és az 'Illés palástja' kifejezések az iskola és az egyház vonatkozásában egyaránt értelmezhetők. Izrael említésével a költő inkább az utóbbi irányba tolja el az interpretációt, hiszen a Bibliában Isten Izraelje az egyházat szimbolizálja (Gal 6,16). Ugyanakkor Szőlősi Pál költeményében Martonfalvi a debreceni iskola hajósaként, azaz irányítójaként tűnik fel.⁴²

⁴⁰ Több költő is kiemeli, hogy Martonfalvi a haza, a város és a debreceni iskola büszkesége, dicsősége, ékessége (gloria, laus, decus) volt: uo. A3r., B1v., C1v., C4r., D1v., D2r–D2v., D3r. (Nógrádi Mátyás, Lisznyai Pál, Csapai Miklós, Rápóti P. Mihály, Laskoi István, Ungvári P. Sámuel, Isáki L. János, Abani Mihály, Szalontai O. István versei). Isáki L. János a 'haza atyja' (Pater Patriae), Lisznyai Pál pedig a 'haza tanítója' (Magister Patriae) megtisztelő címmel tünteti ki az elhunyt professzort.

⁴¹ „Cui sacer hic tumulus? superis: quae condita servant / Ossa Deae? Spes, & cum pietate fides. / Quis cubat hic? steteris si paulum culte viator, / Martonfalvini membra cubare scies, / Transylvanorum jacet hic, Laus, Gloria, Fama / Urbis Debreciae, gymnasiique decus, / Cuius vix similem vidit gens Hunnica Vatem, / Ille Theologiae namque Dynasta fuit, / Phoenix Doctorum, sceleris destructor & Osor, / Et vitae morum cum probitate sacer. / Ocyus ite pedes! quae nam monumenta reliquit? / Maxima, solerti vix superanda Viro, / Amesii, Petrique Rami monumenta beavit / Cedro condignis, ore, manuque notis. / Qualis vita fuit? Divi cynosura timoris. / Quod munus? celebrem rite docere Scholam. / Quod studium? in sacris vastos superare labores: / Quae mens? Digna gravi, digna pioque viro. / P. Ah jacet Izrael solers auriga Georgius! / Quis geret Eliae pallia Christe tui?” Lamentum metricum... i. m. B1r. A főnixmadár a Nap szimbólumaként az értelem, a szellem fényét, a tanítást is jelképezheti, erre a Szilágyi Tönkö-vers mellett Matolcsi Miklós költeményében is találunk példát, itt a költő az iskola főnixének (Phoenix Scholae) nevezi Martonfalvit: uo. B2v.

⁴² Izrael mellett Sion/Sion leánya is megjelenik a versekben, amely általában a gyászoló országra vagy városra és annak szenvedő lakosságára (Jn 12,15; Mt 21,5; 2Kir 19,21; Ézs 37,22) vonatkozik, de ugyanúgy az egyházat is érthetjük alatta: példaként ld. Rimaszombati János és Pápai M. Mihály alkotásait: Lamentum metricum... i. m. B3v., D1r. „Insignis Debrecina tuis Schola rap-

A halotti versgyűjteményben szereplő szerzők nagyobb része inkább formális (tanár-diák/nagydiák, kolléga, felebarát/hitsorsos, távolabbi ismerős) kapcsolatban állt az elhunyttal, így verseik a fent bemutatott, erősebb személyes kötődésekről, magánjellegű viszonyokról, mélyebb érzelmi megnyilvánulásokról árulkodó költeményekhez képest a mostani vizsgálódásaink szempontjából kevésbé relevánsak. A kollégiumi ifjúságot többek között Bánfihunyadi Ferenc, Gönczi Pál és Jenei B. György képviseli egy-egy darabbal a gyűjteményben, az ő verseik kézenfekvő példaként szolgálnak a fenti megállapítás alátámasztására.⁴³ Mindannyian Martonfalvi tanítványai voltak: Bánfi-Hunyadi Ferenc (1656/57-?) 1675. június 13-án Debrecenben subscribált, majd 1681 nyarán már a kollégium seniora volt;⁴⁴ Gönczi Pálról és Jenei B. Györgyről nem tartalmaznak információkat a rendelkezésünkre álló életrajzi lexikonok, de a versaláírásaikból tudjuk, hogy egykori professzoruk halálakor mindketten debreceni praeceptorként szolgáltak, Gönczi a poétikai, Jenei pedig az etymologiai osztályt tanította. Mindhárom szerzeményben érezhetően a költői bravúr megcsillogtatásán van a hangsúly.⁴⁵ A fiatalok a frissen

tus ab ulnis / Nauta, gravis jacet ante lares jam forte ruina.” uo. C3v.

⁴³ uo. B3r., C1r–v.

⁴⁴ *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 45.

⁴⁵ Bánfihunyadi ekhós verset ír, amelyben az ismétlés alakzatának több változatára találunk példát. Két szöveghelyen a verssorok utolsó szava/szavai (3-4. sorban: ECHO; 6-7. sorban: morte cubando trium) visszhangszerűen ismétlődik/ismétlődnek a következő sor elején. A költemény közepén a 'Fle' és az 'Apollo geme' szövegrészek minden második sorban szó szerint újra előfordulnak. A vers utolsó előtti sorában egy igazi ekhós rím (clamat-amat) szerepel, előtte pedig az 'unica stella' szókapcsolatot ismétli meg a költő egymás után háromszor. Bánfihunyadi versaláírásában a tanulók gyászos napfogyatkozásáról (eclipsis moestus studiorum) beszél, a versszöveget is ehhez igazítja. Martonfalvi kollégiumuk egyetlen csillaga volt, lehulltakor gyászol az egész világ, minden sötétségbe borul, öt siratja Hélios, a Titán és Apollon, a Napisten. Gönczi Pál alkaioszi, Jenei B. György pedig (második) aszklepiadészi stórfákban versel. Emellett Gönczi költeményének második sorában anagrammát alkot professzorának nevéből, így lesz a Georgius Martonfalviból Magnus Fautor Relligionis, azaz a vallás erős oltalmazója. A fénymetaforák használata egyébként gyakori a gyűjtemény halotti verseiben, az elhunyt Martonfalvit Napnak, csillagnak, ragyogó fényességnek (Sol, Stella, sydus, lux, lumen) nevezik a költők: pl. Lamentum metricum... i. m. A4r., B1v., D1r., D2r. (Felvinczi Sándor, Szomódi P. Mátyás, Lévai P. Sámuel és Kecskeméthy István versei). A szókinés antikizálására (Minerva, Libitina, Parcae, Erynnis, avernus, Apollo, Lachesis, Styx, Olympus, Pierides, nec-tar) is találunk példákat a költeményekben: uo. B3v., C2v., C4v., D2r., D3v. (Rimaszombati János, Solthi András, Debreceni Szerencsi János, Nánási N.

szerzett tudás tárgyilagos prezentálásával, a tanári-tanulói közösség nevében, a halálesetet kollektív veszteségként értelmezve búcsúznak iskolájuk nagy formátumú egyéniségétől. Az igényes formai-nyelvi kivitelezés mellett csak szórványosan, általában zárójelbe vagy versaláírásba helyezve találunk egy-egy személyesebb megjegyzést.⁴⁶

2. Id. Köleséri Sámuel kapcsolatai

Az idősebb Köleséri Sámuel 1634-ben született Váradon (I.) Köleséri Mihály és Kalmár Anna gyermekeként, hazai iskoláit is itt végezte, tanárai közül kiemelendő Tofeus Mihály és Enyedi Sámuel. 1654-től egészen 1657 nyaráig külföldön tanult, több hollandiai és angliai egyetemen (Leide, Oxford, Cambridge) megfordult, majd hazatérve a váradi iskolában teológiát tanított. 1659-től Szendrőn, 1667-től Tokajban, 1672-től pedig Debrecenben viselt lelkészi hivatalt, végül 1681-ben a debreceni egyházmegye esperese lett.⁴⁷

Köleséri legjobb barátjához, Martonfalvihoz hasonló életutat járt be, mindketten az egyházi irodalmat művelték⁴⁸ és teológiai irányult-

Miklós, Istváni Ferenc, Gidófalvi G. István és Nógrádi Benedek versei).

⁴⁶ Például Bánfi-Hunyadinál: „(dolor)”, azaz „fájdalom”; Gönczinél: „(pro dolor!)”, azaz „ó/ah fájdalom!”; vagy Váradi Sámuel, debreceni contrascribánál a versaláírásban: „in obitum Gamalielis sui gratissimi”, azaz „az ő legkedvesebb Gamálieljének/tanárának a halálára” uo. B3r–v., C1r. A gyűjteményben szereplő lelkészek, nevesebb polgárok költeményei is ebbe a csoportba tartoznak, nem nagyon találunk bennük személyes vonatkozásokat: pl. Nógrádi Mátyás (debreceni tanár és lelkész, majd püspök), Felvinczi Sándor (debreceni lelkész, majd esperes), Szenczi A. Pál (debreceni lelkész, majd esperes), Dobozi István (debreceni főbíró), Pósalaki János (jegyző) stb.

⁴⁷ *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 343–344.

⁴⁸ Köleséri nevéhez teológiai disputációk, gyászbeszédok, prédikációk és imádságok kapcsolódnak: *Disputatio theologica de Christi potestate...* Johannes Elsevier, Leiden 1655 (RMK III. 1937); *Disputatio theologica textualis...* Johannes Elsevier, Leiden 1655 (RMK III. 1939); *Idvesseg sarka...*, Bankodo Lelek Nyögési..., Rosnyai János, Sárospatak 1666 (RMK I. 1038–1039); *Szem gyoenyoeruesegenek mertekletes siratasa*. Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár 1672 (RMK I. 1128); *Arany alma Avagy alkalmatos idoeben mondott ige*. Karancsi György, Debrecen 1673 (RMK I. 1144); *Atyai dorgalasnak jo izue Gyuemoelcse*. Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár 1675 (RMK I. 1177); *Szent Iras Ramaiara Vonatott Fel-Keresztyen...* Rosnyai János, Debrecen 1677 (RMK I. 1209); *Keseru-edes, avagy Olly idvesség elmélkedés...* Rosnyai János, Debrecen 1677 (RMK I. 1210); *Istennek s Nemzetnek Végig Hiven Szorgalo David Patriarcha...* Rosnyai János, Debrecen 1679 (RMK I. 2095); *Jozsué szent maga-eltökélése...* Rosnyai János, Debrecen 1682 (RMK I. 1281); *Értelmes catechizálásnak szükséges volta...* Rosnyai János, Debrecen 1682 (RMK I. 1282).

ságukat egy érdekes kettősség jellemezte: Debrecen tudományos életének két meghatározó személyisége egyaránt híve volt a puritán és az ortodox tanoknak. Nem feltétlenül kell ambivalenciaként értelmezni ezt a koncepcionális megosztottságot, sokkal inkább egy adott személyiség két egymás mellett jól megférő oldaláról, attitűdjéről van itt szó.⁴⁹ Köleséri leginkább prédikációival és imádságaival került a kutatások fókuszába, alkalmi verseivel és a hozzá írott költeményekkel idáig csak érintőlegesen foglalkoztak.⁵⁰

Családjára vonatkozóan egészen pontos információkat tudunk kinyerni a rendelkezésre álló szakirodalomból. 1659-ben feleségül vette Domján Annát, és összesen hat gyermekük született, akik közül négy élte meg a felnőttkort. Sámuel, az elsőszülött fiuk 1663. november 18-án, vasárnap, reggel 6 órakor látta meg a napvilágot. Debreceni tanulóévei után 1679-ben külföldre indult, a leideni egyetemen bölcsészetet, majd 1682-ben Franekerben teológiát hallgatott, mindkét diszciplínából doktori fokozatot szerzett. 1685-ben érkezett vissza Debrecenbe, de mivel első prédikálása alkalmával eltévesztette a Miatyánkot, a lelkészi pályát elhagyva az orvosira tért át. Ezután ismét külföldre utazott, hogy orvosdoktori oklevelet szerezzen, hazatérve pedig városi és tartományi orvosként nagy hírnévre tett szert. Az ifjabbik Köleséri Sámuel az utókor nagy érdeklődéssel tisztelte meg, a kora újkor egyik legnagyobb géniuszának tartották, a mai napig számos szakmunka szól sokrétű munkásságáról.⁵¹

⁴⁹ *Csorba D.*: „A’ sovány lelkét meg-szépíteni”... i. m. 58–59.

⁵⁰ *Győri L. János*: Id. Köleséri Sámuel elfeledett prófétikus imádsága. Református Tiszántúl (1995) 2. sz. 8; *Csorba Dávid*: A kegyes élet teológiai érvrendszere id. Köleséri Sámuel életművében. Theologiai Szemle (2002) 2. sz. 89–94; *Fazakas Gergely Tamás*: „El-távozott a ’mi-magyar Izraelünktől a’ dicsőség”: (Köleséri Sámuel panaszimádságai 1666-ból). Könyv és könyvtár: a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve (2005) 65–124; *Pénzes Tiborc Szabolcs*: „Hogy a ’Posteritas megtudgya, kicsoda Idvezült [...] Czeplédi István”: Köleséri Sámuel és az első református vértanú. Studia Litteraria (2012) 3-4. sz. 142–160.

⁵¹ *Zoványi J.*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 344; *Vörös Imre*: Ifj. Köleséri Sámuel levele Scheuchzer zürichi professzorhoz. ItK (1983) 5. sz. 527–529; *Gömöri György*: Ifj. Köleséri Sámuel levelei Sir Hans Sloanehoz. Magyar Könyvszemle (1989) 3. sz. 283–287; *Kázmér Miklós*: Köleséri Sámuelnek szóló ajánlás J. J. Scheuchzer svájci orvos könyvében. Magyar Könyvszemle (1997) 3. sz. 318–320; *Oláh Róbert*: Újtestamentumok ifjabb Köleséri Sámuel hagyatékában. Magyar Könyvszemle (2009) 3. sz. 364; *Magyar László András*: Az orvos Köleséri Sámuel. Korunk (2012) 4. sz. 90–95; *Jakó Zsigmond*: Köleséri Sámuel tudományos levelezése. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2012; Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás: tanulmányok és szövegek. Szerk. Balázs Mihály – Font

Az ifjú Köleséri Sámuelnek egy fiú- és négy leánytestvére volt. Sára 1666 júliusában, Mihály 1670 januárjában született, előbbi 1669-ben mindössze két és fél évesen, utóbbi 1679. november 4-én kilencéves korában halt meg. Mária nevű húga 1665 áprilisában, Sára 1673-ban, Zsuzsanna pedig 1677-ben jött világra. Köleséri leányai a kor szokásaihoz híven mindnyájan igen fiatalon, alig tizenöt évesen mentek férjhez. Mária még atyja halála előtt, 1680. október 2-án megházasodott, Hodosi Sámuel, veszprémi lelkész felesége lett. Másik két leánya esküvőjét Köleséri már nem élhette meg, Sára lakodalmát 1688-ban ülték, (II.) Komáromi Csipkés György, debreceni főbíró vette nőül,⁵² Zsuzsanna pedig egy tehetős debreceni kereskedő, Bernáth István hitvese lett.⁵³ Id. Köleséri Sámuelnek egyébként volt egy Köleséri Pál nevű nagybátyja, továbbá nevelőapja is említést érdemel: Kalmár Anna férje halála után röviddel, 1655-ben Czeglédi István, kassai lelkésszel kötött házasságot, 1659-ben meg is született közös fiuk, Czeglédi Pál. Az idősebb Köleséri szívéhez közel állhatott mostohaöccse, akit leveleiben, hivatalos irataiban csak Palkóként emlegetett.⁵⁴ (I.) Köleséri Mihály, az idősebb Köleséri Sámuel apja 1632-ben jogi tudása révén nemesi címet kapott I. Rákóczi György, erdélyi fejedelemtől (1593-1648, 1630-tól haláláig uralkodott). 1665-ben aztán Köleséri Sámuelnek sikerült elérnie, hogy I. Lipót, német-római császár (1640-1705, 1655-től magyar király) számára és közeli családtagjai számára megújítsa ezt a nemességét.⁵⁵

Id. Köleséri Sámuel 1683. július 16-án, déli 12 órakor, életének ötvenedik évében hunyt el. Emléke előtt szerettei egy kilencvenhárom latin nyelvű költeményből álló halotti versgyűjteménnyel (*Brabaeum vitae...*) tisztelegtek.⁵⁶ A kiadvány egy versaláírás nélküli

Zsuzsa – Kovács András. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2016; Molnár Dávid: A Miatyánktól az aranybányászatig: Köleséri Sámuelről és Aurariájáról (Köleséri Sámuel, Erdély aranybányászata). Tiszatáj (2017) 7–8. sz. 156–158.

⁵² Köleséri Sáráról és ifj. Köleséri Sámuel feleségéről, Bethlen Juditról bővebben ld.: *Rácsai Rita*: Nőkép a 18. századi református halotti prédikációkban. In: Tanulmányok az Eszterházy Főiskola tudományos diákköreinek tudományos tevékenységéből. Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, Eger 2013. 305–323.

⁵³ *Jakó Zs.*: Köleséri Sámuel tudományos levelezése i. m. 171. A 457. lábjegyzetben id. Köleséri Sámuel húga özv. Bernáth Jánosné Köleséri Zsuzsannaként van említve. Csorbánál a férj neve Bernáth Istvánként szerepel.

⁵⁴ *Csorba D.*: „A’ sovány lelket meg-szépíteni”... i. m. 80–87.

⁵⁵ uo. 92–93.

⁵⁶ *Brabaeum vitae...* i. m. A 93 számjegyeit összeadva 12-t kapunk. Az id. Köleséri 9 évesen elhunyt kislának, Mihálykának a halálára kiadott versgyűjtemény (*Sympathia memoriae...* i. m.) éppen 12 költeményből áll. A 12-

magyar nyelvű halotti siratóval zárul, amelynek keretében öt fiktív párbeszéd jelenet bontakozik ki az elhunyt és családtagjai (1. Köleséri és özvegye, 2. Köleséri és Sámuel nevű fia, 3. Köleséri és Hodosi Sámuel nevű veje, 4. Köleséri és Mária nevű leánya, 5. Köleséri és kisebb leányai, Sára és Zsuzsanna) között.⁵⁷ A haldokló megnyilvánulásai közül az éppen külföldön tartózkodó elsőszülött fiához intézett szólám sikeredett a legszemélyesebbre, így elképzelhető, hogy a tényleges és a fiktív megnyilatkozó ez esetben azonos, talán maga Köleséri vetette papírra „idegen Országban bujdosó szerelmes Fiához” szóló utolsó szavait. Ifj. Köleséri Sámuel 1682 és 1684 között teológiát hallgatott Franekerben, ekkor még nagy elánnal azon dolgozott, hogy hazatérte után lelkészi hivatalt vállalva majd apja nyomdokaiba lépjen. Az egymásra felelő verses apa-fia búcsúztatóban is ez a reményteli várakozás jut kifejezésre: Köleséri kisgyermek fiát már egészen korán az Úr szolgálatába ajánlotta, Istennek adta, hogy egykor majd édesapja helyett legeltesse a nyáját; a fiú pedig terhes utakat jár be azért, hogy az atyai kívánalmaknak megfelelően egyháznak szolgálatába állhasson. Id. Köleséri annyira a szíven viselte fia taníttatását, hogy halálos ágyán is az ifjú külföldi tanulmányaira gyűjtött, élete utolsó hónapjaiban Apafi fejedelemtől igyekezett némi támogatást kieszközölni, az utolsó megjelent kötetébe foglalt testamentumában pedig a ’magyar Jeruzsálem’ vezetőinek gondjaira bízta egyetlen fiúgyermekét.⁵⁸

A gyászoló Köleséri család tagjai egyébként a versgyűjtemény több darabjában is megjelennek. Kémeri Mihály költeményében a néhai férj azzal vigasztalja özvegyét, hogy a halál elhozta számára a Krisztussal való boldog egyesülést, így nincs ok a siralomra.⁵⁹ Bánki János versében is az elhunyt beszél, családjához intézi szavait (*Verba Defuncti ad Familiam*), megnyugtatóra egy közhelyszerű fordulat tal él: a kegyetlen halál egyetlen élőt sem kímél.⁶⁰ Szathmári Sámuel szerzeményében a haldokló Köleséri gyermekei hiányát panaszolja: fia, Sámuel tőle elszakítva a battaviumi földeken tartózkodik, Mária leánya és annak férje, Hodosi Sámuel pedig nem is tudván atyjuk

es szám a Bibliában a teljességre utal: pl. az év teljessége – 12 hónap, Izrael népének teljessége – 12 törzs, Jézus 12 tanítványa.

⁵⁷ Brabaeum vitae... i. m. D2r–D4v.

⁵⁸ *Csorba D.*: „A’ sovány lelket meg-szépíteni”... i. m. 85–86.

⁵⁹ „Cur mea flebilibus conjunx monumenta querelis / Cernis? cur lacrymis te lacerando feris? / Cum mea palma duplex Christo commissa, nec unquam / Terrebar; verum cantica grata canam.” Brabaeum vitae... i. m. C2v.

⁶⁰ „Mors fera cuncta rapit mundus quae animantia gignit, / Me si non mirum, mors rapit ergo virum, / Inter enim Croesum nullum discrimen & Irum / Ac alios inter mors violentia facit.” uo. C3v.

állapotáról ugyancsak távol vannak.⁶¹ Hodosi Sámuel 1680 márciusában foglalta el lelkészi állását Veszprémben, Köleséri Máriával pedig ugyanazon év októberében ülték a lakodalmukat, így az idősebb Köleséri halálakor, 1683-ban már néhány éve a férj szolgálati helyén, az ország másik felén élhettek.⁶²

A versgyűjteményhez járuló előszó szerint Kölesérit halálos betegség (lethali morbo correptus) ragadta el,⁶³ ennek kapcsán külön figyelmet érdemel a nyomtatvány két darabja. Kömlei O. Miklós költeményében ismét előkerül a Martonfalvinál tárgyalt baljós motívum: vad nyilak (sagitta) oltották ki a lelkész életét.⁶⁴ Felvinczi Sándor, aki Kölesérről egy időben lelkészkedett Debrecenben, konkrétan meg is nevezi a végzetes kórt: gyógyíthatatlan lábköszvény (podagra) okozta kollégája halálát.⁶⁵

A Köleséri Mihálykát búcsúztató, 1679-ben kiadott versgyűjteményben (*Sympathia memoriae...*) is találunk egy magyar nyelvű siratót, amelynek fókuszában a Köleséri familia áll. A nyomtatvány közepén (tizenkét versből a hetedikként) elhelyezkedő, közel egy ívnyi terjedelmű költeményt Vári K. Mihály, a debreceni kollégium praeceptorja írta, aki bizonyára tanította is az elhunyt gyermeket. A verset három részre lehet tagolni, az első egységben a lírai beszélő végigvezeti az Olvasót a kilencévesen meghalt kisfiú életének és haldoklásának főbb állomásain, kiemeli erényeit (szelídség, jámborság, kegyesség, bölcsesség, ékesszólás ~ mint egy kis Cicero), majd a következő kifejezésekkel írja körül betegségét: halálos fekélyt bocsátott rá az Úr, mérges mirigy szállott rá és fojtotta ki testéből

⁶¹ „Haec me sola premit moriturum cura; meorum / Natorum quoniam vultus spectare negatur; / Battavicis quia Natus abest distractus in oris, / Ignarus fati Gener est, ac Filia nostri.” uo. C1v.

⁶² Az id. Köleséri halálára kiadott gyűjtemény a Tiszántúli Egyházkerület pap-ságának és a debreceni értelmiség jelentősebb alakjainak verseiből állt össze. A gyűjteményben Hodosi, a vő érdekes módon nem szerepel költeménnyel, ennek vélhetően a távolság (veszprémi szolgálat) lehetett az elsődleges oka, de egyéb tényezők is akadályozhatták a tiszteletnyilvánítás e formájában.

⁶³ uo. A3r.

⁶⁴ „Cum tua vita feris esset vexata sagittis, / Debilis, & fortis portabas nuncia patris: / Jam laus in terris, & gloria cingit in astris.” uo. C3r. Köleséri műveiben maga is gyakran panaszkodik betegségeire, az alapvetően gyenge egészségi állapotú lelkésznek 1675-től alig lehetett nyugodt, egészséges életszakasza. *Csorba D.*: „A' sovány lelket meg-szépíteni”... i. m. 86.

⁶⁵ „Vivus Elisiacis mala multa levare farinis / Gnarus eras; ast gramen idem dat funeris ense / Dum tibi, per querulas & mors ferit ossa podagras, / Ars Elisae jacet; nec scit medicina podagram / Tollere, Paeoniis quia mors non frangitur armis.” Brabaeum vitae... i. m. A4r–v.

a lelket.⁶⁶ Ezekkel a formulákkal a Magyarországon dúló 1679-es nagy pestisjárványra utal a lírai beszélő, amely számos városban óriási pusztítást végzett, a fennmaradt anyakönyvek szerint a pestises esztendőben országos szinten sokszorosára nőtt a halálesetek száma a megelőző évekhez képest.⁶⁷ Vári költeményének első részében a pestisben szenvedő, szörnyű kínok közt vergődő kisember igazi hősként tűnik fel, aki békében tűrte a hányattatásokat, jókedvvel készült a halálra, és akinek élete fogytaig helyén volt az elméje, még betegen is képes volt deák nyelven beszélgetni édesapjával. Az elhunyt idealizálása akkor hág a tetőfokára, amikor a vers beszélője látnoknak nevezi Mihálykát, mert az már röviddel a betegsége előtt gondot viselt könyvei és egyéb javai testálására.⁶⁸

A vers második részében a halott fiúcska öt különálló szólamban búcsúzik a hozzá közelálló személyektől: tanáraitól és diáktársaitól (1. *ad Scholam Debr. Praeceptores & Condiscipulos*), szüleitől (2. *Ad Parentes*), külön az édesanyjától (3. *Ad Matrem Charissimam*), aztán a Leidenben tartózkodó Sámuel bátyjától (4. *Ad Fratrem*), majd lánytestvéreitől (5. *Ad Sorores*), nővérétől, Máriától, továbbá húgaitól, Zsuzsannától és Máriától. A halotti siratót Vári a saját búcsúoraival zárja (*Poeta* címmel ez tekinthető a harmadik résznek), így keretbe foglalva a családhoz szóló prosopopeikus egységet.⁶⁹

Czeglédi Pál (1659-1712) Kassán született és ott kezdte a tanulmányait is, majd 1675. június 10-én debreceni togatus lett. 1680-tól Leidenben és Franekerben képezte magát, hazatérve 1683-ban Bihar-diószezen kapott lelkészi állást. Később, 1698-ban az érmelléki egyházmegye esperesévé választották, 1710-től haláláig pedig Debrecenben töltött be papi hivatalt.⁷⁰ Id. Köleséri Sámuel bensőséges viszonyt ápolt mostohaöccsével és annak édesapjával, Czeglédi Istvánnal.

⁶⁶ A nyíl-íj motívum itt is megjelenik, de éppen az ellenkező értelemben, mint ahogy a korábbi költeményekben szerepelt. Itt nem a halálra, hanem az életre utal vele a költő. Betegsége előtt Mihályka még Isten nyilaként, azaz szolgáljaként haladt előre életútján (vö. Fil 3,14; Zsolt 127,4): „Még benne tartotta nyilát a’ számszerigy, / Mellyel senkinek-is nincsen állandó frígy.” *Sympathia memoriae*... i. m. B2v.

⁶⁷ *Őri Péter: A pestisjárványok demográfiai következményei a 17-18. századi Magyarországon.* In: Történeti demográfiai évkönyv. Szerk. Faragó Tamás – Őri Péter. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Bp. 2006. 115–162.

⁶⁸ Köleséri Mihályka jellemzése és haldoklásának leírása összefüggésbe hozható a ’puer senex’ toposszal és az ’ars moriendi’ hagyományával, ehhez ld.: *Ernst Robert Curtius: Az ifjú és az agg.* Ford. Molnár Andrea. *Vigilia* (2001) 12. sz. 905–907; *Kovács Dénes: Az ’ars moriendi’ táblák üzenete.* *Kharón* (2010) 4. sz. 1–23.

⁶⁹ *Sympathia memoriae*... i. m. B1r–B4r.

⁷⁰ *Zoványi J.: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* i. m. 116.

Köleséri tizennégy éves volt, amikor édesanyja újra férjhez ment, ekkor kezdődött a kapcsolata az előbb kassai rektorként, majd néhány évvel később már tállyai lelkészként szolgáló Czeglédiével. A fiatal-ember külföldi peregrinációja idején disputációinak ajánlásaiban is megemlítette mostohaapját, majd hazatérve hozzá közeli városokban viselt papi hivatal, amely tényező jelentősen előrelendítette a közöttük lévő családi-baráti kötelék alakulását. Czeglédi István 1671-ben bekövetkezett halála után maga Köleséri gondoskodott az utolsó nagy mű, a *Sion vára* kiadásáról, tőle származik az ajánlólevél, a rövid előjáró beszéd, Czeglédi életrajza, továbbá a tizenegy költeményből álló köszöntővers-gyűjtemény egyik darabja, amelyet „fiui szeretetből” az „Edes Attya helyett valo Szerelmes lelki Attyának” címzett.⁷¹

Czeglédi Pál az id. Köleséri Sámuel halálára kiadott versgyűjteményben egy tizenöt sornyi terjedelmű hexameteres költeményben búcsúzik féltestvérétől, versalírásában ’Frater Germanus’-ként, azaz mostohafivérként nevezi meg magát. A vers két részre osztható fel, az első nyolc sorban a keresztényüldözés témája áll a középpontban. A lírai beszélő Rómáról és Babilonról szól, amely városok méreggel teli serleget nyújtanak Krisztus szelíd nyájának, emiatt többen arra kényszerülnek, hogy szülőföldjüket elhagyva Pathmosz veszélyes tájain barangoljanak. A serleg és Pathmosz említésével Szent János apostol legendás életére utal a költő, akit hitéért Domitianus császár Rómában halálra ítélt. Előbb egy forró olajjal teli üstbe helyezték bele a férfit, majd méregkelyhet adtak neki, de mindezeket túlélte, s így végül száműzöttként Pathmosz szigetére került. Jánosnak itt egy viharos éjszakán látomása támadt, amelyet később papírra vetett, a hagyomány szerint ez a Jelenések könyvének keletkezési története. A Jelenések könyve Babilonnal is összekapcsolódik, hiszen a 18. fejezetben éppen az isteni ítélet beteljesüléséről, azaz a város bukásáról van szó. Jeremiás siralmi szerint Babilon aranyserleg volt az Úr kezében, amely megrészegítette az egész földet és esztelenné tette a népeket, hogy ellenszegüljenek Istennek és választott népének (Jer 51,7). Babilont, amely maga a megtestesült gonoszság, a lelki sötétség helye, a 64-es Nero-féle keresztényüldözés egyik áldozata, Szent Péter apostol Rómával azonosítja, azaz a Rómában élő keresztényeket babiloni gyülekezetnek nevezi (1Pt 5,13).

Babilon és Róma Czeglédinél szimbólumokként, a keresztényüldözések, egészen konkrétan pedig az 1671-es felső-magyarországi protestánsüldözés jelképeiként értelmezhetők. Elsősorban az apára,

⁷¹ Péntes T.: „Hogy a ’Posteritas megtudgya... i. m. 148–149. Ehhez lásd még: *Petrőczy Éva – Péntes Tiborc Szabolcs*: Egy apaszívű lelkész a 17. század végén: Avagy hogyan emlékezett a nevelt és az édes fiú Czeglédi Istvánra? *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* XXX. (2011) 382–392.

Czeglédi Istvánra, az első protestáns mártírra kell itt gondolnunk, aki polemikus jellegű írásaival kiváltotta a római katolikus papok nemtetszését, s ebből kifolyólag 1670 elejétől elkezdődött a kálváriája.⁷² Vagyonát elharácsolták, őt pedig megkínózták és fogságba ejtették, végül 1671. május 27-én Pozsonyba idézték a *delegatum iudicium* elé. Súlyos betegen indult útnak feleségével, de célját nem érte el, Nagyszombat határában június 5-én meghalt, két nappal később temették el Pozsonyban.⁷³ Édesapja szenvedései mélységesen megrendíthették az akkor még csak tizenkét éves Palkót, akit bátyja halálakor, 1683-ban még mindig nem hagynak nyugodni az atyjával történt szerencsétlen események, halálának méltatlan körülményei, ezeket az emlékeket eleveníti fel a Kölesérihez szóló búcsúvers első felében. A méregkehely összefüggésbe hozható azzal a kortársakban élő vélekedéssel, miszerint Czeglédi Istvánt valójában megmérgezték. A költemény negyedik sorától személyesebbé válik a versbeszéd, a lírai beszélő T/1. személyben szól arról, hogy kénytelenek voltak elhagyni a szülőföldjüket. Ez a kijelentés a Czeglédi házaspár Pozsonyba tartó kényszerútjára,⁷⁴ a hatodik sorban az 'in limite' prepozíciós kifejezés pedig a nagyszombati határban elhunyt apára vonatkozhat.⁷⁵

Czeglédi Pál a költemény második felében atyja után fivérének siratja („Proh dolor”, „miserum me”), akinek halálára harcként tekint, s azt kívánja, bárcsak felfegyverzett jobbival küzdhetne Lachesis,

⁷² Éppen Czeglédi Palkó volt az egyik fiktív főszereplője Czeglédi István Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke című hitvitázó munkájának (özv. Severini, Kassa 1664. RMK I. 1013).

⁷³ Zoványi J.: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 116–117.

⁷⁴ Nem találtunk adatot arra vonatkozóan, hogy a szülők a kis Palkót is magukkal vitték-e az útra, de az bizonyos, hogy Czeglédi István 1671-es halálát követően a kisfiú Debrecenben folytatta a tanulmányait, a továbbhaladását pedig nyilvánvalóan bátyja, Sámuel segíthette.

⁷⁵ „Pocula lernaeo quando spumantia tabo, / Offeret miti Christi pascentis ovili / Roma caput regni; celebris *Babylonis* Ur ora, / Et natale solum celeres vitare parentum / Cogimur, ancipitis lustrare suburbia Pathmi; / Terra sed una meum cum non in limite corpus / Exciperet, mihi Fata Deum dant ruris arenam / Diversam; variis sic cogimur esse sub umbris.” Brabaeum vitae... i. m. B3r. Czeglédi költeményének címe egy bibliai locusmegjelölés (Gen 12.14), amely összefüggésbe hozható a vers első felében tárgyalt száműzetés, üldöztetés témával, hiszen a megjelölt szöveghely arról szól, hogy Ábrahámnak családjával együtt ki kellett vonulnia atyja hazájából. A versgyűjteményben számos ilyen bibliai locusmegjelöléssel ellátott, gyakran a megjelölt szöveghelyet parafrázáló költeményt találunk: uo. A4r., B1r–v., B2r–v., B4r., C2r., C3r., C4r–v. (Diószegi István, Liskai András, Sallai Pál, Liskai István, Szőnyi István, Rápóti P. Mihály, Fülkei János, Dobozi István, Herendi István, Szkárosi Ádám, Pathai S. András versei).

az élet fonalát kimérő párka ellen.⁷⁶ Végül azonban belátja, hogy az isteni akarat, a végzet ellen nem tehet semmit és megnyugvást kíván szeretett bátyjának.⁷⁷ A vers első felében tárgyalt protestánsüldözés témája egyébként Kölesérihez is kapcsolható, akinek 1671-ben éppen emiatt kellett Tokajból elmenekülnie.⁷⁸

Ifj. Komáromi Csipkés György (?-1731), az idősebb Komáromi Csipkés György (1628-1678, 1657-től debreceni tanár és lelkész) fia debreceni tanácsnokként, később Bihar megyei alispánként, és több alkalommal debreceni főbíróként működött. Köleséri halála után, 1688-ban vette feleségül annak Sára nevű leányát, tehát a halotti versgyűjtemény nyomtatásakor még nem volt családtag. A fiatal Komáromi Csipkés egy-egy búcsúverssel tisztelgett mind az idősebb Köleséri, mind annak fiatalon elhunyt kisfia, Mihályka előtt. A Köleséri Sámuelhez írott költeményben arról panaszkodik, hogy a keresztény nép ki van szolgáltatva a kegyetlen vadnak, az oroszláncként támadó töröknek, s ezt tetézik az újabb háborúk, amelyeket a halál indít ellenük, Jupiterről szónokló papjukat elragadva tőlük.⁷⁹ A Köleséri

⁷⁶ A Köleséri-gyűjtemény több darabjában találunk példát a szókinsz antikizálására (pl. Ucalegon, Lybitina, Dis, Stygius, Acheron, Empyreus, Olympus, Helicon, Aganippeae Nymphae, Pluto, Nemesis): uo. A4r-v., B1r., B2v., B4v., D1r. (Diószegi István, Szenczi Pál, Liszkai András, Fülkei János, Decsi János és Debreczeni B. István versei).

⁷⁷ „Proh dolor! Aralii tunc surgunt bella minaci / Imperio, mortemque vocant ad funera Fratris / Germani, miserum me! nostras fama per aures / Tristis it, armatis utinam consurgere dextris / Fas esset! *Lachesis* crudelia tela valerem / Immutate quibus; validos intendere nervos / Sed quia Fata vetant, gelido requiesce sepulchro.” uo. B3r.

⁷⁸ Izsáki L. János költeményében maga az elhunyt Köleséri számol be arról, hogy amíg élt, üldözte a római pápát annak helytelen tanai miatt: „Romani Papae fugientis terga sequutus / Sum propter dira dogmata prava manu...”, Szilágyi Tönkö Márton versében is megjelenik ez a gondolat: „meditatus mystica divi / Eloquii, Regnum scriptis, ut & ore sonoro / Asseruit Christo, rumpantur ut ilia regno / Papae...” uo. B1v., C3v. A halotti költemények mártírológiai kontextusban való értelmezése is egy lehetséges elemzési szempont lehet, ehhez ld.: *Mikó Gyula: A mártírium toposza a Felvinczi Sándor halálára íródott prédikációkban és epigrammákban. Studia Litteraria* (2012) 3–4. sz. 189–197.

⁷⁹ „Dum Leo terribilis furialibus intonat armis; / In quem Castra parat jaculis Alemannicus orbis; / Christiadum subjecta gemit dum turba *Leoni*: / Tunc nova bella minis fera mors conscribit acerbis / A *Jove* quae oratum tollit violenta Ministrum. / Biblicus ut textus docet, excipit atra sagacem / Urna virum; variae quare plorate platae / Urbis Debreciae, date vota diserta Jehovae.” Brabaeum vitae... i. m. B4r. Pósalaki János költeményében az isteni harag jeleként értelmezi a haza oszlopainak kidőlését, hisz a városnak

Mihályt sirató Komáromi Csipkés-vers ennél személyesebbre sikeredett: Ráhel és Benjámín, azaz anya és elhunyt fia beszélgetnek a költemény fiktív dialógusának keretében. A halott kisgyermek azzal vigasztalja édesanyját, hogy noha a pestis nyilai halálos sebet ejtettek rajta, mégis békére lelt a mennyben, Krisztus vére által megváltást nyert, a végítélet napján pedig új életre fog támadni.⁸⁰

Zoványi János, hegyközcsatári lelkész költeménye kiemelt helyet kapott a Kölesérit sirató nyomtatványban, ezzel a darabbal kezdődik a halotti versgyűjtemény. Zoványi életrajzára vonatkozóan nem találunk adatokat a rendelkezésünkre álló lexikonokban, de az általa írt költeményből kiderül, hogy még diákként, a váradi tanulóévek alatt kötöttek barátságot Köleséri Sámuellel. Mind közül a legkedvesebb ifjúkori barátjának nevezi Kölesérit, akinek halála olyan mélyre hatoló fájdalmat keltett benne, amelyet Dávid érzett Jonatán elvesztésekor.⁸¹ Ez a szívét mardosó kín ösztönzi most arra, hogy őszinte bánatát dalba öntse, ahogy a zsoltárköltő is egy siratóénekkal gyászolta meg fivéréként szeretett barátja szomorú halálát.⁸²

Érsekújvári Karai Orbán (?-1690) Debrecenben végezte a tanulmányait, majd 1654-től 1657-ig Hollandiában tartózkodott, előbb

támaszt jelentő főemberek halála csak súlyosítja a pestis, az éhezés és a zsarnokság okozta elkésérítő helyzetet: „Octavus jam (dante Deo) perlabitur annus / Quo mer egressum, patria terra foveat, / Octo sub his vidi patroae cecidisse columnas / Ohe, ruiturae signa verenda domus. / Tres magni MOSES ceciderunt, quinque Prophetas, / Proh dolor, irati signa tremenda Dei! / Dicam plura? fames, pestis fera, flamma Tyranni, / Vexarunt Patriam contiunata meam...” uo. B3v. Több költőnk utal Kölesérire az egyház vezetőjeként, irányítójaként vagy kormányosaként (Dux, Ductor, Director, auriga), továbbá néhány versben megjelenik Sion mint az egyház szimbóluma, és a columna-toposz mitizált megfelelője, Atlas is: uo. B4r–v., C3r., C4r., D1v. (Szőlősi P. Pál, Makódi János, Debreczeni Vas István, Gyöngyösi Pál, Enyi András és Czeglédi János versei).

⁸⁰ „Etsi me feriant immitis spicula Pestis: / Attamen in coelis fiet amica quies. / Emptus sum Christi pretioso sanguine totus, / Extremo illius robore surgo die.” *Sympathia memoriae...* i. m. C1v–C2r.

⁸¹ Az elhunyt mitizálására (Ucalegon, Aron, Apollo) találunk példát többek között Diószegi István, Szikszai P. János és Szalontai István versében. *Brabaeum vitae...* i. m. A4r., C1r., C2v.

⁸² „Psalmicen unanimi gaudet *Jonathanis* amori; / Uritur & Jonathan Davidis foedere, junctis / His amor unus erat, dum vita caduca manebat: / Hinc *Vates* chari fatum lachrymatus *Amici*; / Quid miraris ego lachrymis quia pressus acerbis / Consequor? & nimis imo de pectore questus / Profero sincero penitus privatus Amico, / Nuper amicitiae conjunctis legibus itum est, / Quando Varadinis nos urbis eramus in oris, / Haud erat ex variis sociis, mihi charior alter.” uo. A4r.

Utrechtben, majd Franekerben és Groningenben lépett az egyetemi hallgatók sorába. Magyarországra visszaérkezve több helyen (Rozsály, Aranyosmedgyes, Szatmárnémeti, Csegöld, Hajdúszoboszló) szolgált papként, 1683-ban pedig a debreceni egyházmegye esperesévé választották. Élete vége felé Tokajban és Csobajon lelkeskedett.⁸³ Érsekújvári versalírásában elválaszthatatlan peregrinustársként (comes peregrinationis individuus) utal magára, ezzel egyértelművé téve a Kölesérihez való kapcsolódását: ahogy az életrajzokból is kikövetkeztethető, 1654 és 1657 között egyszerre tartózkodtak a hollandiai egyetemeken.⁸⁴ Egykori társától most egy versbe öntött dialógus formájában (*Dialogismus inter Vivum & Defunctum*) búcsúzik, amelynek keretében az elhunyt Köleséri azzal vigasztalja még élő barátját, hogy nincs ok a szomorkodásra, mert a halál semmit sem ártott neki, ő így is él, mi több, a menny ajándékait élvezheti. A párbeszédessé szövegező formailag-szerkezetileg nincsenek egymástól elkülönítve, de így is jól érzékelhetők a váltások.⁸⁵

Szenczi A. Pál (1644-1691) Szencen, Nagyszombatban, Komáromban és Sárospatakon tanult, majd Olaszliszkán töltött be rektori pozíciót. 1668-tól a leideni, a groningeri és a franekeri egyetemeken gyarapította a tudását. Hazatérve előbb szatmári rektorként, később szatmárnémeti és viski lelkészként dolgozott. 1681 áprilisában Debrecenben vállalt papi hivatalot, 1686-ban pedig a debreceni egyházmegye esperese lett.⁸⁶ A Kölesérit búcsúztató költeményének első soraiban a Debrecenbe érkezését beárnyékoló halálesetet idézi fel. 1681-ben, amikor Szenczi elfoglalta debreceni státuszát, szomorú, őt is mélyesen megérintő esemény történt, éppen abban az évben terítették le a halál kegyetlen nyilait Martonfalvi Tóth Györgyöt. Most szívében ismét háborgó vihar támad, mert a halál szele messzire sodorta tőle

⁸³ Zoványi J.: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 182.

⁸⁴ Érsekújvári Kara Orbán és id. Köleséri Sámuel együtt indultak el Magyarországról 1654-ben, de később elváltak az útjaik. Aztán 1683-ban Érsekújvári lett Köleséri utóda a debreceni egyházmegye esperesi hivatalában: *Csorba D.*: „A’ sovány lelket meg-szépíteni”... i. m. 90–91.

⁸⁵ „Hei mihi nunc quantus tenerum dolor anxius intus / Pectus alit? Lachrymas toties Urbane quid urges? / Cur non, cum Jonathan tumuleris; qui mihi Sauli / Dixisti decreta gravis; Sed vivo, sepulchrum / Hoc mihi nil nocuit, nocuit mihi. Quomodo quaeso? / Gilboa dilecti blando privavit amici / Me sermone; doles mihi cur data munera coeli? / Crede nec invideo; sed dum tu vesceris auris / Sidereis: ego tunc patior juga dura dolorum; / Propterea varias cogor duplicare querelas.” *Brabaeum vitae*... i. m. C4v–B1r. A dialogizálást mint szerkesztési technikát a gyűjtemény több költője is alkalmazza, például Lisznyai Kovács Pál, Pápai M. Mihály, Tokai Csontos György. uo. B2r., C1r., C1v.

⁸⁶ Zoványi J.: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon i. m. 589.

kedves barátját és kollégáját, Köleséri Sámuel. A gyász miatt gondok emészti a lelkét, de kénytelen beletörődni az Úr akaratába.⁸⁷

Újfalusi P. Ferenc életéről semmit sem tudunk, de a Köleséri-gyűjteménybe írott hatsoros költeménye a közeli perszonális kapcsolódások szempontjából mindenképp említést érdemel. Ahogy a verseszéből kivehető, a lírai beszélő az élete vége felé járó Köleséri mellett tanulmányozta a szent Bibliát és az ő biztatására kezdett imádkozásba. Tehát Köleséri és Újfalusi közt valamiféle tanár-diák vagy patrónus-kliens viszony állhatott fenn, de az életrajzi adatok híján erről pontosabban nem lehet mondani.⁸⁸ Martonfalvi Tóth György, akit Köleséri a hozzá írott halotti költeményben gyerekkori barátjának nevez, már két éve halott volt, amikor Köleséri elhunyt. Néhány esztendővel korábban, 1679-ben, Köleséri Mihályka halálakor viszont Martonfalvi is hozzájárult egy hosszabb búcsúverssel a készülő kiadványhoz. Tulajdonképpen barátja, a gyászoló atya vigasztalására (*Consolatio paraenetica ad Venerandissimum... Parentem*) írta meg mély együttérzésről tanúskodó sorait. A Jelenések könyvéből vett locus (Jel 14,13) felidézésével próbál enyhíteni a szülői fájdalom: miszerint az örök álmra szenderült gyermek gondtalan békességre fog lelni a túlvilágon, mert boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg.⁸⁹

⁸⁷ „Dum Debreceinam primum novus hospes arenam / Lustrarem, tristem statim Lybitina dolorem / Obtulit, effrenis dederunt fera spicula mortis / Ast haec pallentis nec dum vesania mortis / Destitit, indomitis crudeliter intonat armis: / Nunc quoque, sollicitum mihi mors in pectore fluctum / Movit; ut optatum procul a me vexit amicum: / Quo cum commissum nobis Dominantis ovile / Pasebam Christi, tum blandos oris honores / Miscebam, variae feriunt mea pectora curae; / Collegae sermone frui quia terra negatur. / Sed quia fata sciam, moesto de pectore curas / Solvo sollicitas: fiat Divina voluntas.” Brabaeum vitae... i. m. A4v.

⁸⁸ „Zelus eras totus Samuelem rite secutus / Vir Reverende Dei, populorum Mysta gementum! / Testis sum; morti quoniam cum proximus esses, / Biblia sacra penes te crebrius ipse legebam, / Te suasore piis precibus quoq; saepe petebam / Aethera, donec erat praesens spirabilis aura.” uo. C2r.

⁸⁹ „Queis datur in Domino, felidis occumbere membris / Hos requies foelix, sorsque beata manet. / Amplius humani nequeunt vexare labores, / Nulliusque rei cura gravare potest. / Verum si volumus dignissima nomina rebus, / Reddere, somnus eos, non mala mortis agunt. / Vera sequuntur eos factorum praemia certo, / Ut bene Johannes mysticus Author habet. / Mens pia, divinis mens edoctissima chartis, / Mens fato gratae prolis amara nimis! / Nonne prius jam te dolor hic quam vita relinquet? / Morsus curarum perpetuusne foret? / Ut potes, enerves haec forti corde ferendo, / Finitis tot ei, plaudito, morte malis. / Ipsi parta quies, nos post visurus abivit: / Ergo Davidis mos imitandus erit.” Sympathia memoriae... i. m. A1v.

Szilágyi Tönkö Márton, aki sírverset írt Martonfalvi tumbájára, Köleséri emlékét is egy hasonló epitaphiumban örökíti meg. A minden bizonnyal valódi sírfeliratnak szánt költeményből kirajzolódnak az ideális lelkész tipikus tulajdonságai: a szelídség (*mitissimus*), a kegyesség (*exemplar sanctae vitae*) és az ékesszólás (*eloquium*).⁹⁰ Csengeri P. Pál is a szokványos elemek (*patientia rara*, azaz ritka türelem/kitartás; *pura fides*, azaz tiszta hit; *Christi dilectio firma*, azaz a Krisztus iránti állhatatos szeretet) köré építi fel Köleséri jellemzését, Pápai M. Mihálynál viszont már az egyénítésre is találunk példát, amikor az ortodoxok (*Orthodoxias summus Amator erat*) legnagyobb híveként utal a lelkészre.⁹¹ Debreceni Ember Pál költeménye pedig vélhetően a kis Köleséri Mihályka síremlékén állhatott.⁹² A versben Debreceni Ember egykori tanáraként búcsúzik a fiúcskától, akit a debreceni Minerva táplált szent tejével, és akinek ragyogó virtusa (*candida virtus*) messzebbre ért, mint szűkre szabott földi élete. A 6-7. sorban a lírai beszélő a bíborszínű koszorúcskákat siratja, amelyeket Libitina, azaz a halál istennője elpusztított. A 'corolla' szót hajkoronaként is értelmezhetjük, így ez a mondat akár Mihályka vörös hajfürtjeire is vonatkozhat. Ezt az interpretációt a sor folytatásával is meg tudjuk erősíteni, hiszen a 7. sor második felében már az elhunyt gyermek földdel szennyezett szemecskéiről vagy orcáiról ('*genae*'), tehát egy újabb korporális elemről esik szó.⁹³

⁹⁰ „Busto Mysta sagax cubat hoc Koleserius atro, / Quem coeli, terraeque Sator per saxa per ignes, / Nec non mille cruces, tristes totidemque dolores, / Ex coeno mundi vexit super astra potenter, / Ter denos, & bis postquam duraret ad annos. / Dificilis nulli, vita mitissimus omni, / Vixit; non etenim fugitivae mollia Vitae / Otia captavit: meditatatus mystica divi / Eloquii, Regnum scriptis, ut & ore sonoro / Asseruit Christo, rumpantur ut ilia regno / Papae: nectarea dulcedine Fantis ab ore / Svavius eloquium stillabat, dogmata Jovae / Dum daret, & monitis populos animaret ovantes: / Fontes Hebraeos, Graecos, Arabumque Syrumque / Noverat, Anglorum & callebat rite loquelam; / Exemplar Sanctae cunctis imitabile vitae / Extitit: & fratrum solers Inspector: & osor / Naevorum populi, vasti destructor averni: / Ergo Viator ades! quo mecum posteritati / Serae, fata Viri, gregis & dispendia Christi, / Orbis in extremis enarres divite vena.” uo. B1v–B2r.

⁹¹ *Brabaeum vitae...* i. m. C2v., C1r. Az elhunytat idealizáló kifejezésekkel operál Mikolai István (*pietas; cuius imago iacet*, azaz a kegyesség képmása/tükörképe), Némédi K. István (*summus pietatis Amator*, azaz a kegyesség legnagyobb szerelmese/tisztelője) és Szőlöskei P. István (*virtutis amicus*, azaz az erényesség barátja). uo. C1r., D1r–v.

⁹² *Csorba D.*: Debreceni Ember Pál... i. m. 95.

⁹³ „Haecce tegit chari *Michaelis* concava costas / Urnula, *Koleseri Samuelis* grata propago, / Lacte sacro puerum *Debrecina* Minerva fovebat: / Proles haec Naziraea fuit sacrata *Jehovae*: / Illius aetatem superabat candida virtus;

Természetesen a Köleséri-gyűjteményben is jóval több olyan költemény szerepel, amelyeknek a szerzői nem álltak közeli, családi-baráti kapcsolatban az elhunyttal. A búcsúzás ezekben az esetekben értelemszerűen kevésbé személyes, sokszor a felszínes tartalomról inkább a megformáltságra, például a metrumra, a képiségre vagy a szerkezetre helyeződik a hangsúly. A kiadvány anyagából válogatva ebbe a csoportba tartozik többek között Decsi János, kollégiumi praepceptor vagy Debreceni T. István, debreceni tanácsnok (1694-től főbíró) költeménye is. Decsi három alkaioszi strófában, Debreceni pedig a tipikus fénymetaforákba (Sol, Sidus, Lumen) burkolva siratja el a lelkézt.⁹⁴ A versgyűjteményben a Tiszántúli Egyházkerület papságának java része képviselteti magát egy-egy darabbal, többségük csak tárgyilagosan, az egyházi közösség nevében, a személyes megnyilvánulásokat minimalizálva vagy teljesen mellőzve fejezi ki sajnálatát és részvétét a haláleset miatt.⁹⁵

Összegzés

A kiválasztott halotti versgyűjtemények elemzésekor egyszerre több szövegcsoport állt rendelkezésre az elhunyt magánjellegű kapcsolatainak felderítésére. A három nyomtatványban szereplő latin nyelvű halotti költemények és az azokhoz kapcsolódó versaláírások mellett a kiadványokat kísérő latin nyelvű előszók és magyar nyelvű verses siratók is rendkívül informatívak voltak ebből a szempontból. A búcsúztatott személyek családtagjai, gyerekkori barátai, tanuló társai, továbbá közeli ismerősei, kollégái, diákjai és patronáltjai szólnak ki a költeményekből, helyenként novumnak számító információkat, adatokat közölve az elhunyt családi viszonyaira, külső és belső tulajdonságaira, életrajzi adataira, halálának körülményeire és okára nézve.

Az itt bemutatott elemzések egyik fő tanulsága, hogy nem lehetséges élesen elválasztani egymástól a gyász-költemények irodalmi és művelődés- vagy egyháztörténeti szempontú vizsgálatát, hiszen a

/ Ast has punicas (ohe) Lybitina corollas / Foedavit, Theta atque genas maculavit acerbo: / Excessit vivis, vita currente *Decenni*.” Sympathia memoriae... i. m. C2r.

⁹⁴ Brabaeum vitae... i. m. B4v., B3v. A fénymetaforákra (Sol, Sidus, Lumen, Lampas, Hesperus, Astra) több költeményből is tudunk példákat hozni: pl. Nánási N. Miklós, Debreceni O. András és Pathai S. András versei. uo. C2r–v., C4r–v.

⁹⁵ Például Diószegi Kis István a ’mi házunkat’ (nostra domus) emlegeti, amelynek tagjai, azaz az egyházi közösség könnyeket áraszt Köleséri halála miatt. Uo., A4r. A gyűjteményben verssel szereplő papok közül néhány: pl. Liszkai András, Sallai Pál, Liszkai István vagy Szőnyi István, aki az Áron szelíd bárányait, azaz a keresztény híveket, köztük a Kölesérit pusztító kegyetlen halálról beszél. uo. B1v.

versekből kiolvasott adatok teljes összhangban állnak a poétikai-retorikai megalkotottsággal, sokszor éppen a formai-nyelvi sajátosságokból következtethetők ki az apróbb életrajzi vonatkozású részletek. Másrészt az itteni koncepció, miszerint a két gyermekkori barát kapcsolatairól, azaz a körülöttük kialakult informális környezetről a halálukra kiadott versgyűjtemények egymás mellé állításával, azok néhány darabjának elemzésével igyekszünk minél szélesebb körű tudásra szert tenni, sémaként a többi verses halotti kiadvány esetében is alkalmazható. Például Szenczi A. Pál és Felvinczi Sándor hasonló párost alkotnak, mint Martonfalvi és Köleséri: a pataki tanulóéveik idején ismerkedtek meg egymással, majd egyszerre peregrináltak Hollandiába, azután pedig egy időben töltöttek be lelkészi hivatalt Debrecenben. Szenczi búcsúkölteménye a második helyen szerepel a Felvinczi tiszteletére nyomtatott füzetben, versében régi barátjának és kedves kollégájának nevezi az elhunytat, felidézve a kettejük közötti főbb kapcsolódási pontokat.⁹⁶

A nagyobb hazai protestáns iskolavárosokban (pl. Sárospatak, Kolozsvár) és a külföldön megjelent, egyéb magyarországi vonatkozású, halotti versgyűjtemények mellett az alkalmi költészet másik nagy műfajcsoportja, az egymás újonnan kiadott műveihez, disputációihoz írott üdvözlőversek, továbbá az album amicorumokban található verses bejegyzések is termékeny forrásként vehetők számba a 17. századi debreceni értelmiség kapcsolatainak feltérképezésekor. A kutatás következő szakaszaiban tehát érdemes lesz ezeket a textusokat is görcső alá venni, hogy a belőlük kinyert újabb adalékok beépítésével az idáig megrajzolt kezdetleges ábrákat valódi kapcsolati hálókká dúsíthassuk.

⁹⁶ Hedera poëtica... i. m.][3v.